

БИБЛИОТЕКА ЈУГОСЛАВЕНСКЕ
НАЦИОНАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ

МИЛОШ ЂУРИЋ

ВИДОВДАНСКА ЕТИКА

СВ. 2.

У ЗАГРЕБУ 1914.

ЦЕНА К 1. —

УРЕЂУЈУ: ВЛАДИМИР ЧЕРИНА, МИЛОШ
ЂУРИЋ И ВЛАДИСЛАВ ФАБЈАНЧИЋ

Издање српског академског друштва ЊЕГОШ у Загребу.

Пријатељима

Гаври Милошевићу и Владимиру Черини

ВИДОВДАНСКА ЕТИКА.

*И ако смо изгубили царство
Душе наше губити немојмо.*

Народна Песма.

*О, срце само кад је живо,
цветаће трнови венац ружом!*

В. Петровић: *Ускршња Песма.*

I.

Ако човек хоће са смислом да живот свој живи, пуним све људским и људским садржајем треба да га испуњава, да садржај тај обogaђује свима стихијама најовејанијег хуманитета. Помиривши своју самосталност са универсалном законитошћу свега и нашавши свој прави пут, свесно и смислено се осећати органом детерминованим својом сфером посла и својом сврхом за организам народни, свим даним снагама бити једна од жила у којима бије живот највишег човечанства, и као тон своје вредности хујити у космичкој симфонији — то је најсигурније сналажење човеково и служба најберићетнија. Човек је тварца једна коју земља вара, вели у *Горском Вијенцу* Хомер филозофије наше, али

*Име чесно заслужи ли на њој,
Он је има рашта полазити;
А без њега у што тада спада?*

Кад је човек потпуно преживео све што му је дано да види и чује, сазна и осети, кад је до најширих и последњих граница могућности развио све снаге и способности свога животнога тоталитета, оделотворио своју властиту слободну вољу, и делима својим и животом дао нове вредности и њима обогатио круг вредности своје нације за већи и бољи живот њен, онда је постигао што му је циљ био, онда је часно име заслужио. И кад се нађе у сутону живота, са благим покојем у души очекиваће час расанка од свога индивидуалнога дановања, видећи иза себе својих плужења, сејања и жетава здраве плодове који ће давати семе потоњим бољим животима, и са задовољством поћи ће на онај свет остављајући овај у лепшој лепоти него што га је затекао кад га је запазио. Онда је часно име заслужио кад је себи осигурао место у небеском, у духовно-хисторијском животу своје нације а преко нације и у духовно-хисторијском животу човечанства, па било то место и невидљиво као сунце којег благодат и онда осећамо кад га не видимо.

Што рекосмо за живот појединца то вреди и за живот нације. И нација ако хоће да јој живот непролазан буде и од вредности и за њу и за човечанство, своју особиту природу треба она да развије и *sui generis* историјско-културни положај да утврди; треба да ствара нове вредности културних добара каквих остале нације нису дотле познавале и карактера које су таквог да могу ући у систем општих човечанских и отуд значити нешто реално, позитивно, говорити нешто што се дотле није чуло. Треба *својих* напора, подвига и трудова да резултате да, нешто ничија што није копија, фотографија страних тековина, репродукција туђега живота, него нешто ново, оригинално, нешто честито не само себи на културну дику него и целога људству. Својом рођеном крвљу да наточи златне коңдире за софру не само данашњима него и сутрашњима и прекосутрашњима, од

божанских стихија своје рођене душе да зготови небеску ману да се њом духовна глад свих појасева утажује, и од сокова скупих свог сопственог срца да спреми рајско пиће да се њим душевна жеђ свих еона загашује. Јер, нација која нема својих вредности с којима би с гордошћу могла изаћи пред остало културно људство, која живи само за то да својим нацијоналним телом испуњава известан територијални простор, та се нација изневерила својој мисији, за њу нема тачке у скали општега духовања, небески је се живот отреса као прашине која смета дисању, клони је се као баре која успорава темпо хода. Хоће ли нација једна да заслужи часно име, не сме до-пуштати да се за њу зна само по статистичким таблицама у којима број суманада за један повећава, него се мора трудити да се покаже као у свакоме погледу достојна *сунација* у односу према осталим нацијама, да заслужи пуно признање својих напона око тога да буде једна светла шара у општој колоратури нацијоналних колективних психа, што пунији стих, што мисаонија строфа у царској, свечовечанској песми векова, која опева најузвишенији предмет: животово побеђивање смрти. Јер, нација вреди само у толико у колико, свим животом што га има, оваплоћава историјске снове, овапућава завете времена и свом активношћу могућом ради у служби историјских моралних воља. То значи да вреди само својим небеским животом; тај живот чини њу нацијом. Вредност једне нације треба, дакле, мерити према томе колику је победу извојевало у њој небеско начело над земаљским. Та, пак, победа, та величина њена види се из њене културе. А култура што их заснивају различне нације разлог је крчење и расветљивање путева оних што воде до екуменске лепоте и љубави, до универсалне правде и слободе; разлог је све хуманије хуманизовање, све спиритуалније спиритуализовање, све дивиније дивинизовање свих делова космичког овог тела што се зове Земља; порајавање Земље, све боља и све већа срећа оне највеће организације која се зове Човечанство, срећа која се састоји у томе да људство непрекидно све више и више бива бољим, светијим, човечанственијим, да се непрестано налази у замаху једном коме је задаћа свладавати све препреке на путевима по којима гредемо да освојимо последње незнане лепоте, - то је Последња Сврха нас који представљамо суперлативе органских бића. Све финија и финија вибрација оних тонова у васионској хармонији што се зову животи људски, све лепше и лепше брујање оне опште хармоније која се зове живот човечанства, - то је Разлог Апсолутни нас који живимо на овој планети и под звездама.

Један од најзнаменитијих и најгласовитијих међу данашњим филозофима, неометафизичар *Henry Bergson*, који је за темељ своје плодне филозофије узео живот, стварање као основну појаву света, овако приказује сврху живота органских бића: „*Tous les vivants se tiennent, et tous cedent a la meme formidable pousse. L' animal prend son point d' appui sur la plante, l' homme chevauche sur l'animalite, et l'humanite entiere, dans l'espace et dans le temps, est une immense armee qui galope a cote de chacun de nous, en avant et en arriere de nous, dans une charge entrainante capable deculbuter toutes les resistances et de franchir bien des obstacles, meme peut-etre la mort*”.¹ А та голема војска коју представља целокупно човечанство, састављена је од различних већих или мањих одела, а то су различне нације и државе. И што која нација покаже већи проценат учешћа у галопирањима што се подузимају за савладавање отпора, за смрвљавање сметња при жудним летовима на златооке врхове, а које савладавање и смлањавање налази свој најбољи израз у крепким, крилатим, крупним културама, у културама које су од таквих животодавних елемената и у таквом тону и стилу организоване да могу изазивати честита трептања и стваралачка кретања и у најдаљим потоњим временима, и тако плести везу између сукцесивних фаза кроз које пролази човечанство у процесу свога духовања, те највише и најплеменитије функције своје; што која нација већи проценат покаже свога учешћа у људским напрезањима и војевањима око стицања респекта пред бруталним светом равнодушне материје, дакле: што већи квантитет и што скупљи квалитет културних надземаљских вредности спонтано даде: то та нација јачу своју моћ показује,

¹ L' Évolution créatrice, стр. 293, Paris, F. Alcan, 1912.

веће право на живот јој запада, скупља медаља и часније име на Мраморној Плочи народа. А да би нација једна могла имати учешћа у томе општем организовању победа вишега над нижим, она треба да ужива благодат од националне правде т.ј. не треба јој сметати да сама буде господар својих судбина, на свој начин сама живот свој да моделише, и слободно се сама поставља у онај став у коме мисли да ће у навали најбоље побеђивати и *proprio Marte* заслуживати место у вечном завичају. То се нарочито тиче малих нација које заостају иза оних што су јаче својом културом, а до које су дошле живећи или у сретнијим односима према другим нацијама, уживајући благодат политичких заветрина и повољних међународних констелација, или живећи иначе у згоднијим положајима у којима су биле и развијале се. А бива то заостајање малих народа зато што се између држава води борба око тога која ће постићи већу важност или већу моћ да могу утицати на светске било културне било политичке догађаје. У тима борбама подлежу мале нације, а надвлађују велике које живе ширим и јачим животом. Но из тога, ипак, не следи да малене и слабе нације не могу имати вредности ни права на слободни живот, и да се зато не мора обзирати на њихове захтеве, него да се оне морају зато што су слабе и физички незнатне одрећи своје државне самосталности, бити игра ветрова и валова јачих и моћнијих, бити жртава великих и силних, да би ови тиме снагу своју појачали и власт своју проширили. Заносећи се за идеалом бруталне моћи и власти и позивајући се на песничко право и еволуционистичку науку, коју криво и неморално схваћају, велике се државе неодољиво загоне у велике светске борбе, ради којих се распиреју у њима силне страсти што сметају развоју племенитих, праведних осећања, а та су осећања као фина, мирисна биљка, као рајска милостива дафина, што расте и цвета само у чистим, питомим атмосферама, далеко од оних што су пуне грубих испаравања себичних и грабљивих људстава, којима је воља да се затре човечност и божанственост у малених. Здруже ли се у малене које нације прирођени који дарови са способностима за рад, и она ће, онда, моћи стварати своје индивидуалне, специфичке вредности, које не ће остати без плодна утицаја на све остале.

У наших песника има, додуше, песимистичких мисли о питању маленога народа и о трагедији његових великих синова. Тако, А. Ашкерц у песми *Slovenski pesnik* даје болну једну теорију малог народа:

*Pa kaj! Naj še tako zanosno peva
Ubrana lira moja — sveti zvok
Njen v milijonov dušah ne odmeva.
Ah, vzek je slušalcev mojih krog!*

*Moj jezik na prestolih ne kraljuje,
V velikem svetu se ne govori:
Nikjer ne vlada in ne gospoduje,
Zivi le skromno izza starih dni.*

И песма његова, тужи се даље, не ће од века до века ромонити и чаравна њена јека не ће допирати далеко изван граница његове Отаџбине. И доћи ће време у које ће песма његова у хладној библиотеци самовати, никога не заносећи, док је сунчаног једног дана прашну и плесниву не узме научар какав и зачуди се:

*Hm, filologu čtivo zanimivo.....
Pa jezik ta se več ne govori.....*

И Његош у *Посвети праху оца Србије* истиче како се тешко јавља гениј у маломе народу, како се у њему тешко налази материјал за славно дело:

*Из грмена великога дафу изаћ тешко није,
У великим народима генију ее гнијездо вије;
Овдје му је по готову материјал к славном дјелу
И триумфа дичнп вијенац, да му краси главу
[смјелу.*

Г. Бранислав Петронијевић у својој расправи *Филозофија у Горском Вијенцу* каже да је Његош „дао једностраног и сувише јаког израза у наведеним стиховима, одричући чак и могућност генија у малом народу”. Ова последња тврдња Г. Петронијевића да је Његош одрицао могућност генија у маломе народу, није тачна, и то се да увидети како из Његошевих речи којима одаје правду „хероју Тополскоме, Карађорђу бесмртном” и другим великим синовима Нације Југословенске, тако и из стихова друге једне песме, посвећене такође праху једног великана С. Милутиновића:

*На простоме трговишту алмаз цијене нема праве,
нити гениј мећ' незнанством може дужне имат'
[славе;
младе душе у повоју не чувствују потресање
небеснога нарјечија, то л' му виде сијевање —*

откуд дознајемо да Његош није одрицао могућност генија у маломе народу, него истакнуо његову трагичну судбину, немоћ његову да утиче на младе и још неразвијене чланове свога народа, да стварају велике судбине и догађаје који би имали космичку важност. Али, да је Његош „дао једностраног и сувише јаког израза” у првим стиховима - та је тврдња Г. Петронијевића тачна. Јер, у малим народима има још повољнијих услова да један велики човек развије своје способности и задобије дужну славу него у великим. У великих је народа ритам културних процеса, мена и појава, читавог социјалног стања такав да појединац уз врло велике напоре може доћи до повољних услова за слободно развијање свих својих снага и не може имати моћнога утицаја на масе какве су велики народи. И, што се више диже ниво културно-социјалних средина, то се једној стваралачкој личности теже јавља могућност крчења нових путева, откривања истина и стварања индивидуалних мисли, које ће се животом каснијих нараштаја проширивати и постепено се, као организам од ембријона, развијати, док, иза неколико векова, не постану општом тековином, којом ће, у последњим фазама њине еволуције, бити умножена и ојачана свест људска свих потоњих времена.

Друкчије стоји ствар код малих народа. Мали су народи свежи и еластични, и зато се лакше може активно утицати на вољу њихових маса, сејати у њих идеје које ће стварати услове за развијање догађаја у позитивном смислу; стварати социјалне атмосфере за рађање оних великих духова који ће имати пред очима не ефемерне Отаџбине и тренутке, него векове, и који ће гледати да народ њихов не остане изолован од виших момената људских, него да и он буде инструменат историје, ере у њој стварајући и епохама извесним према својим заветима физиономију дајући; да своје народне аманете повеже за свете аманете свих осталих народа, па његовим изгарањима да све човечанство дише и живи, његовим тековинама да се читав овај глоб крсти, миропомаже и причешћује у свим вековима. И они, као чланови малога народа, лакше могу вајати свој живот у облику богате јединствене синтезе националних особина, у динамичку хармонију лакше свести многе духовне диференцованости, сретније организовати унутрашње

снаге, него што се то може у масама великих народа. Према томе, и мала ће нација моћи да улепша лице вечитости и да уради нешто у чему ће бити учитељ другим нацијама, као, на пример, Холанђани што су учитељи у колонијалноме раду и зидању у води ; своју земљу, некада пуну, песковиту, баровиту, изложену свима свирепостима океана и свим немилостима њених река и језера, они су уредили и својом устрајношћу тако поблагородили да је она постала једним од најпитомијих крајева Земљиних; а на различним пољима науке радили су они својим посебним методама, што није остало без вредности и за друге нације; или ће моћи да поставља модерној култури нове задатке као Скандинавци својом књижевношћу; или уопште да чини човечанству услуге као Данци, који су својим умним индивидуалностима, а њих има необично много према броју душа у данскоме народу, повећали умно благо целокупнога људства; или да покаже како се у борби са суровим положајем утврђује своје место под овим сунцем свемоћним и како се развија тип особенога мишљења схватања и осећања, као Финци, на пример, који су, поред све борбе са несклоном и опором природом, ипак се јуначки одржали и показали одличне напретке на свима подручјима људскога живота; или да учи како мали и некултурни народ постаје великим и културним, као Шкоти, они дивљачни, сурови, пијани, разбојнички, мрачни Шкоти из времена пре 18. века, а који данас, свестраном развијеношћу свог националнога карактера и сјајним резултатима демократске организованости свога експанзивнога живота, представљају једну од највиших тачака у скали модерне цивилизације. А сетимо се малених, древних племена, сетимо се генијороднога народа грчкога, за којег вели R. Eucken; „Alle Hauptrichtungen der späteren Kulturentwicklung bis in die Gegenwart hinein sind hier im Keime vorhanden”.² И доиста, зар није питома и убава Хелада која је бројила само три и по милијуна душа, зар није она, за живота свога, представљала читаву Европу и била символ глоба?!

На реду је да кажемо коју о нама, Југославенима, јер и ми смо један од малих народа. Југославени су, досад, у својој култури, и то што се тиче материјалних и идеалних културних тековина у оним еминентно културним доменима на основу којих се долази до несумњиво највише и најскупље вредности, дакле у техници, науци, уметности, филозофији, слабо дали тако знаменитих и у правој смислу крупних, колосалних ствари, које би тежином свога значења дубоко задирале у дебеле ствари човечанства, и које би од апсолутне вредности биле за прагматичку апликацију у моделовању светске културе. Они су још у једном стадију потенцијалитета, у стадију мировања латентних енергија. Има више узрока томе зашто њихове потенције нису актуализоване тако да би резултати те актуализације били од светско-историјске важности, од вредности за сва потоња колена људска.

Јужна славенска племена населила су оне земље Балканског Полуострва које се баш не одликују силном духовном животу пресклоним пластичким и климским стваралачким особинама, и које се нису одликовале преповољним културним и политичким динамичким факторима. А, ван икакве је сумње да је при оцењивању културе једнога народа потребно да се никако из вида не губи однос те културе према околини и средини у којој је постала, и у којој су се кретали њени ствараоци, потребно је, даље, да се води обзир о карактеру климе и геолошке формације оне земље у којој пребива онај народ којег култури хоће истинска вредност да се погоди и ода заслужена правда. Јер је, као што показују резултати науке о физио-антрополошком развоју народа, култура једнога народа рефлекс је унутрашњег му живота, продукат народне душе, а та душа није ништа друго него његова средина и околина пројикована у његов нервни систем.

На Балканском се Полуострву калејдоскопском шароликошћу непрестано мењала физиономија етничких положаја. Од најстаријих времена збивају се на њему непрестана померања у груписању народа, стална комешања и непрекидне борбе раса једних са другима. И тако, с честог мењања

² *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, Leipzig 1911, pag. 12.

политичких граница својих држава, била су јужна славенска племена сувише разједињена; с афиковања многих утицаја различних страних култура жалосно разбраћивана и претапана у суседне народе; долазила непрекидно у сукоб са различним државним зликовачким вољама, које су дирале у њихову политичку самосталност и националну правду, у националну религију и етнографско-националне особине, и које су их, кад год су гладна правде и жедна звезда, покушавала да се ослободе од мучних положаја, задржавале их у њихним полетима, разнарођавале и често им отимале последње лепоте. Са свих тих невоља, морала су се та племена: хрватска, српска и словеначка, из којих настаје данашња Југословенска Нација, ограничити само на то да најтемељније, најелементарније животне потребе задовоље, и основне минимуме услова за национални опстанак и национално развиће да извојују. Голи живот морала су чувати, немајући када, при томе, да мисле на своје високе односе према осталим сублунарним друштвима. Находећи се, даље, у једноме од најфаталнијих политичких положаја у Европи, на раскрсници опречних интереса европских и азијских држава, између европских лакомих и азијских дивљих гуја, које су хтеле да исклешу Југославенског Лаокоона, живећи увек у непрестаним немирима и под љутим чемерима, нису се та једнокрвна племена разнарођивана могла да уједине - а уједињено углевље гори, дивна је мудрост индијска - и да онда изврше консолидовање унутрашњих прилика и, тиме, да ударе чврсте основе развијању и утврђивању свога националног карактера, јаке темеље удубљивању, проширивању и повишавању своје природе, да би, тако, створила једну од основних погодаба за стварање своје специфичне културе, праве плодне, животворне. Збуњивана утицајима различних „културних“ околина, имала су једна различне регионалне и конфесионалне национализме, те под притиском ритуалне и формалне, догматичке и апсолутистичке религије тих националиста, у којима није имала места слобода савести, тај најсветији елемент душе човекове, и у којима се нација волела у богу и небу место бог и небо у нацији, нису могла проширити перспективе својих идеја, да, упоредо с прогресивним развијањем западних европских цивилизација и култура, да у интензивним осећањима и на широко људским идејама заснују филозофију панјугославенског национализма, и да организују слободну панјугославенску свест, која нам је насушна потреба и главна храна за душино јачање, и која треба да буде регулатор свих националних стварања, најстаменији темељ за све наше националне покрете, напретке и успехе. Даље, покрај тих неприлика, да доведемо ствари у прави ред, сама су премного и претешко, до зла бога претешко страдала са властитих особина, са премеканости своје природе, што је изрекао А. Ашкерц у песми: *Čuj, veter piše razdivjan:*

*Kjerkoli solnce sija tod,
Naš nekđaj je prebival rod.
Sedaj mod tujec širi se,
Ošabno nam šopiri se ...*

*Premehki pač mi bili smo
Da zemljo mi pustili smo...
Sedaj pa je nasilnik naš
Pod jarem upognil tilnik naš.*

Страдајући, даље, с немања организаторне интелигенције, са сувише деструктивних и зло индивидуалистичких својстава својих, што је Лаза Костић израдио у свом *Прологу за Горски Вијенац*, питајући песника на Ловћену:

*„Ал' који је, у врашком сјемени,
Најжешћи крвник твоје племену?“*

*На Ловћен-капи замагли се храм,
облачак над њим, црни један прам,
сијевну муња по том прамену,
ка' да су слова у том пламену,
лијепо читам што ми пише плам:
„Док на ту земљу ови стоји кам,
најцрњи враг је Србин себи сам!”*

нису своја национална осећања развила до висине жарких, живих, жестоких осећања да се буде културна жртва и културни дар. А тражи се да се националне страсти и нагони развију до степена големих, гордих, горећих страсти, до јакости страшних, силних, срчаних нагона културних модерних нација да се буде богат за цело човечанство. Додајмо још претешке начине саобраћаја и нејака културна средства у минутих колена па ћемо разумети зашто једнокрвна јужна славенска племена нису могла да саграде своју довољно независну и физичку јаку државу у којој би сва била обухваћена, правилно сталожену, цивилизовану, која би значила оруђе да се све више бива хуман и културан, и схватићемо зашто нису могла постепено створити довољно културно друштво, које би, удешавајући према захтевима и потребама своје свеже природе разборито примљене готове садржаје модерне културе, не наметнуте него оне које би оно само одабрало, и користећи се лекцијама других, исто тако малих, али високо културних народа, обогаћивало и усавршивало своје живе, истините, позитивне особине националне. А у интересу нацијских ојачања, тражи се слободно прекувавање и пречишћавање у својој души социјалних доживљености страних. Тиме би друштво повећало амплитуду рођених својих етничких дарова, да би интензивне и прегнантне, савршене и потпуне изражаје свога националног тоталитета животног могло тиме дати, и отмене осцилације југославенског духа и fine вибрације југославенских осећања у перспективу свељудску поставити ; вратити морално-хисторијски дуг општој култури светској диференцовавши је и обогативши је својом нијансом специфичном; достојно, напokon, одужити се Отаџбини и Хисторији и, по својим тенденцама, часно постати искреним, драгим рођаком свих отмених, светлих, првокласних човечанстава.

Али, покрај све своје физичке дефанзиве и покрај све своје пасивности, поред све културне децентрализације и политичке атомизације, имају и Југославени часно коло везиља на скупоме ћилиму своје културе, од које остала људства могу узети један део за ткање ћилима општег, а тај део дело је оних непобедивих, неусмртливих свемоћника Југославијиних, оних безимених обдареника божјих што се родили под вилиним окриљем, и створили оне довидовданске, видовданске и повидовданске лепоте: наше народне песме. Неизвештачене оне душе којима је лепота сама долазила, и онда је они објавили, и тако показали у чему је темељни принцип у психологији естетског класичног стварања. Легије оних неуметника песника, именом знаних о неснаних, оних неписмених славних сељака, што су тако крупну уметност показали у оним величанственим стиховима о нашој Отаџбини, у оним херојским својим десетерцима, где су, без позе и без фраза, ожалили тако болно страдање и распеће вековно Косовског Прометеја и најузвишеније одслужили парастос бесмртним борцима за нацијине светиње. Где су тако коректно и магистрално израдили тако грандиозне, готово надземне фигуре каквих никакав потоњи песник створио није. И необично fine студије људске душе где су понегда изнели и велике истине и славне мудрости животне испевали, које остала човечанства с радошћу могу да своје духу прикључе и да с благодаћу својој души посвоје.

II.

Народна Поезија то је један део *Народне Књижевности*, оне оригиналне анонимне књижевности у коју још иду *Приповетке, Пословице и Загонетке* што су поникле у најдубљим и најширим слојевима народним. Народна Књижевност, пак, део је *Југославенске Народне Уметности* у коју још иду *Народна Глазба*, елементи *Архитектонске и Декоративне Уметности, Везилачка и Ткачка Уметност, Везилачка и Ткачка Орнаментика* итд., које су, као и њихова сестра Поетска Уметност, докуменат песмовитости једне активне нације, продуктивности докуменат једне погажене културе. Она је грана једна Народне Уметности која је стварана да живи за цело друштво, да осваја сва срца људска, као све што заноси нас рађање сунца и мистика ноћи, као што све нас осваја мирис ружа и разгаљује меки шапат зефирова. Она иде међу прве традиционалне поетске уметности што их знамо, и њу су ентузијастичким култом ценили гласовити представници западног света. Она силна бујица љубави према традиционалним уметностима, онај силни преокрет у духовима што га је извео *James Macpherson* издањем бардских и осифанских песама (1762 и 1763), које својим оригиналним лепотама занесоше духове у толикој мери да их је и свезналац као што је Гете дизао изнад Хомерових епопеја, па *Thomas Percy* са својом збирком староенглеских и штоских балада (1765), - то расположење развило се у вихор заноса тако да се западни свет, сит хладне кићености, усиљених декламација и неприродних ситуација, а одушевљен за неокаљаност срца и непоквареност душе, за благо осећање постојања и непомућен живот, све више стао интересовати за колективне књижевности и осталих народа. Познато је да је нашу народну песму увео у европску књижевност талијански опат А. Фортис, чија дела беху врело Хердеру, који је 1778. и 1779. издао прву књигу народних песама где је, поред трију Качићевих, изашла и чувена права народна песма о Хасанагиници у преводу Гетеа, који је, поред Хердера, отменог познавача нарочитих особина сваке народне поезије, први осетио ону неодољиву снагу ове нове уметности, ону јакост и једрину нашег народног израза, и који је својим преводом горску свежину народних наших балада и драж једноставности југославенског простонародног поетског стила први учинио душевном царском ђаконијом образоване публике европске. И, од тада се и други за нашим баладама заносе, преводи је и пажњу на њу обраћа одлична духовна аристократија страних народа. Французи: *Madame de Stael, Charles Nodier, Prosper Mérimée, A. M. L. Prat de Lamartine, Gérard de Nerval, A. Daudet*; Немци: *W. Humboldt, C. Brentano, J. Grimm, Talvi* и други; Британац *Walter Scott*; Шпањолац *Emilio Castelar*; Талијани *N. Tommaseo i Giosue Carducci*; Влахиња *Dora d' Istria*; славни Финац *J. L. Runeberg*; Руси *Александар С. Пушкин и Никола Г. Чернишевски*; Пољаци *A. Mickiewicz, Bohdan Zaleski, Roman Zmorski*; Чех *J. Arbes*; мађарски многозналац књижевник *K. Szász*; одлични Швед *A. Jensen*, један од најбољих страних познавача југословенских књижевности, и у најновије време Американац *d-r George Rappal Noyes*, професор славистике на универзитету у Калифорнији, и многи други. Тако, једна је грана анонимне наше књижевности стекла европски глас, право грађанства у светској књижевности.

Као сва велика песничка дела што су настала под непосредним утицима болова, тих најживљих осећања што најмоћније буде душе људске, тако су и наше народне песме излив бола и туге, излив тежње да се болови ублаже. Као она шкољка *margaritifera*, бисеродавка, што болно рањена у патњама бисер ствара, као дрво *santalum* што, секиром засечено, у боловима излучује најугодније мирисе, као оно друго дивно дрво источно, благословено дрво *boswellia*, што му из бујна срца, кад га отровна звер убоде, на ране теку свете струје мирисна тамјана, што

*на далеко мири, на далеко зове,
долазе људи, па га људи беру,
у храмови га на углевање стеру
нека мирише, нека им рече.
и с отрова како благослов тече!*

(Лаза Костић: *Последња ружа*).

тако је и Народ Југославенски, дубоко на Косову рањен губитком српске царевине, и после Косова непрестано рањаван, те покретан тим највишим и најширим болом, том најтежом националном патњом, излучио своје бисерје, дао драгоцене песме, просуте, ненанизане и недоглађене, као што му је и живот био разасут, пометен и несрећен; из благородна срца излучио песме, што су, као мирис тамјана, свему свету милинама својим душу потресале. Излучио их начињене од предања о старим нашим славама, о балканским погинулим самониклим културама за које слабо зна документарна историја; створене од носталгије дубоке за честитошћу старих царева који

*Не трпаше на гомиле благо,
Но градише с њиме задужбине .
И на води камене ћуприје,
И на друму камене калдрме . . .*

Саздане од доброте древних наших царица што се шетале испод Крушевца скровитога, жежено злато носиле и преле свилу на златно вретено; од благодати и мудрости оних краљица, озарених ауреолом светитељске резигнације, што су рађале јунаке, којима су, у критичним моментима њина живота, сјале као бродару светла звезда кроз тамне облаке, и, волећи више њихове небеске животе него земаљске, напајале их неумрлом љубављу према божанственим начелима да суде „ни по бабу ни по стричевима“. Запојене дахом витешке хуманости оних великих војвода што се братимили и, јездећи преко слободних планина, један другоме од милоште лице љубили; преливене рајском срдачношћу красних краљевских кћери што им ни виле нису друге биле, и што су овапућавале собом сне о најјачој и најсветијој сестринској љубави. Окађене еуодијом душе и доткане светињом неутешне туге оних девојака што су, пре боја, заручивале се с најкраснијим херојима на овоме свету, па иза свршена боја, као бели буљуци нежних, меких и бојажљивих Окејанида што су долетале диву Прометеју, који се не хте Диву покорити, бесном богу богова, и жалиле га прикованог за студено стење да вечно стење и непремучнице муке мучи што је бедном роду људском засновао лепшу судбину; и као дивне Антигоне што су иза битке пред седмодварном Тебом ишле на бојиште у расвит зорин да учине последњу милост погинулој браћи; и као мироносне жене што су после страдања Христовог на Голготи полазиле у недељу рано, пре дановог освитка, да гроб огледају и свог небеског женика да помажу; тако су и оне, те Косовке девојке, после распећа Српства на Косову, раниле младе на крваво разбојиште пре јаркога сунца и показивале како би љубави својих витезова достојне биле.

И што су Индијцима, у погледу екстензитета, биле песме *Mahabharata* и *Ramayana*, што Јеврејима *Стари Завет*, што Арапима песме у зборнику *Hamasa*, Хеленима епопеје Хомерове: лепотом и свежином непролазна *Илијада* и *Одисеја*, што Каледонцима Осидан, што Талијанима *Divina commedia*, која је довела до јединства књижевног језика, а то до јединства народног и државног, што Шпањолцима песме о Сиду, што Французима *Chanson de Roland* и друге, Финцу *Kalevala* и *Runeberg*, његове *Приповетке Заставника Стола*, што Холанђанима *De Werken van Vader Cats*, Исланђанима *Еде* и *Snorre Sturluson*, Немцима *Nibelungenlied* и *Gudrun*, Грцима *Грчке*

Народне Песме што певају о делима клефта, носилаца грчке националне мисли, што Кинезима *Schi-King*, Јапанцима *Hyak-nin-isju*, — то је нама Српскохрватска Народна Песма. Вина, инструменат струне у Индији, харфа у Мисираца, форминга и лира у Грка, крота у песника и певача британских острва, кантела у Финаца, канклис у Литавца, балалајка у Руса, симфонија у Француза, гитара у Шпањолаца па други инструменти у осталих народа, — ни један од тих инструмената није био од тако јакога и плоднога утицаја на развиће културно-социјалних и политичких догађаја као што су биле гусле у Југословена. Као индијски певачи, звани *sutas u kušilavas*, па хеленски аеди, рапсоди, хомериди, па келтски барди, исландски скалди, енглески минстрели, француски трубадури, па слепци ашиги у транскавкаских Татара, којима су, како вели једна черкеска тужалка, текле песме као свежа вода из врела брда Елбора, — и југославенски народни певачи имали су исто тако часну мисију, можда још часнију и плоднију. Они су, што је у осталом познато свакоме Југославену, за онога дугога и тешкога ропства нижима од себе, били најмоћнији покретачи масе у судбоносним тренутцима, били врли учитељи, савесне судије и честити новинари народни. И најснажнији будиоци херојских врлина и најслађи тешитељи невољника били су они.

*Све су наше главе изабране;
момци исто ка звијезде,
што су до сад ове горе дале,
сви падали у кржаве борбе,
пали за част, име и слободу,
и наше су утирали сузе
вјешти звуци дивнијех гусалах! —*

(Горски Вијенац 279-275)

„Многих народа, који су губили своју политичку самосталност, своју државу, нестало би сасвим, да им нису њихова религија и њихова појезија преносиле с колена на колено успомене прошлости њихове, загревајући им душе, дајући им снаге да истрају у несрећи и ропству и одушевљавајући их у борби за слободу те су биле од најмоћнијих историјских веза нараштаја и чувара националне свести”.³ И заиста, ретко је у којег на-рода његова поезија имала тако позитивнога утицаја на формацију националнога му осећања, била тако моћна историјска снага, тако снажна чуварка националне свести и заједничкога националнога поноса, вековима тако јак елемент у животним борбама као у нашега. И кроз своје народне песме, дао је наш народ човечанству једну царску мудрост излучио је из свога покосовскога живота Видовданску Филозофију Национализма, и њену основну мисао казаћемо речима вође Нових Срба и филозофа етичара Нове Југославије, Г. Васе Стајића: „И кад освајачи заробе тело једнога народа, душу нека чува, њу само нека не изгуби. Све дотле је живо царство, докле га народ чува у својој души, докле га се не одрече. И још више је учинио наш народ: он није своју мисао лепо изрекао (тако лепо изразио, да од њене лепоте живи Српска Уметност), него ју је и доказао, осветивши и покајавши Косово. Јер, данас сви ми благосиљамо честитог Кнеза што се није мирио са ропством, што није веровао у вечито трајање турскога царства, а веровао у победу Видовданске Мисли над њим”.⁴ То је најкрупнија и најдебља, светемељна мисао Видовданске Идеологије која има етичку снагу да вида националне болове свима подјармљеним народима, да огњеве њиних осећања подјарује и међе националне вере у њима да раширује; моћ која има да светлошћу вишег, небеског живота задоји и росом нове, зрачније лепоте да освежи све садашње и будуће синтагме животне. Она је κτῆμα εἰς αἰεῖ како би рекао Тукидид.

³ Божа Кнежевић: *Принципи Историје*, књ. II. — Београд 1901. Стр. 110.

⁴ Српска Просвета 1914, бр. 2. стр. 34.

Изразивши, дакле, у класичном изразу идеална осећања, идеалне тежње народне, имала је народна песма ту високу част да буде мајка и најлепшим потоњим еманацијама југославенске душе. Као и грчке народне јуначке песме, они кругови прича о тројанским бојевима, тебанско коло традиција о судбинама потомства Кадмова, па Хомерови епи, — као те песме што су биле чесма најбољих уметничких концепција грчких, извор у коме су налазили врелих естетских инспирација скулптор Фидија и сликар Полигнот, и велики лиричар Пиндар, и славна тријада трагедије: Есхил, Софокло, Еврипид, - тако је и народна наша песма била она никад неисцрпна руда из које се извадило много злато уметности наше, апотелестичке и практичне, и биће, и за потоње уметничке пасове, још моћан корен из којег ће се, као *Venus Anadyomene* из дубина, извити многи естетски изрази наше душе. За народном су се песмом заносили наши сликари, и велики песници хероји као Његош, Л. Костић, И. Мажуранић. У духу наше народне женске и севдалијске лирике певали су лиричари Ђоре Држић, Бранко Радичевић, Јован Илијћ, као што су дражима народне лирске поезије опчињени били велики лиричари као *Goethe, Heine, Bürger, Burns* и други. Као оне свете животињице што купе из липина цвета сокове медљане па их у слатки мед прерађују, тако су и они купили најлепше пасаже, бирали најживље драматске елементе, нај-класичније детаље лирске, купили то из народних песама, тих богатих липика медовитих, па отуда градили самостална дела. Народ један живи највише у својим делима уметничким, јер те објаве духа људскога преживљују све остале, не умирући с народом и временом у коме поникоше, па трају и онда кад се живот осталих угаси. Све пролази: краљевине и царевине теку као секунди; као вејавица у зими што витла беле пахуљице једну за другом, тако ветар времена разноси куле, дворе, градове; као одећа овештају и најдубљи филозофијски системи и најтоплије религије охладне као занос; и народа нестаје као сна. Трајна је само национална уметност једнога народа. А ње не може бити ако нема националног живота. Ми је имамо и можемо је стварати јер смо имали свој националан живот. И она овековечује. Стари песници и данас имају естетских конзумената, и дела њина чине интегрални део идеалне културе свевременске. Она се за неко доба забораве, нестају под кором времена да се касније опет у новој снази јаве и новим сјајем да засветле као река Алфеј, што под море зађе и тече да се као Аретуза опет на дивоту белог дана помоли. Тако је, да се вратимо на предмет, и с гусларским песмама. Као из каквога централнога врела, разливале су се гусларске лепоте у многобројне токове, у богате скале поетских жанрова; из тога ће врела црпсти окрепу за духовну стваралачку снагу и непрегледне армије сјутрашњих и најдаљих иза нас поета у звуковима, и речима, и шарама, и мраморима. Тако, и у садашњости наши најбољи уметници свих родова надахњују се најскупљом и најблагодетнијом нашом националном успоменом која се зове Видовдан, Косово. Оно је инспирисало многе предкумановске лепоте, оне крепке, класичне, као алем драге строфе Г. Милана Ракића у циклусу *На Косову*, и многе дивне мелиористичке беседе Г. Николе Велимировића. Милим духом те неуелке руже запојен је и освојен Г. Иван Мештровић. Као Фидија што је из она три стиха Хомерова

ή, και κυανέησιν έπ' όφρύσι νεύσε Κρονίωv
 άμβρόσια δ' άραχαίται έπερρώσαντο άνακτος
 κρατός άπ' ά^ανάτοιο· μέγαν δ" έλέλιξεν

Ολυμпов.

Кад то рече боже Крновићу,
 намигну јој мрким обрвама,
 просу му се коса амбросијска
 владоцу са бесмртне главе,

сав се Олимп големи потресе.

(Лаза Костић).

истесао онај големи кип, оно бујно достојанство панхеленскога дива у храму у Олимпији, тако је и Мештровић, из оних различних комада, оних разасутих фрагмената видовданске епопеје, магијском снагом укаменио за Видовдански Храм радовања и боловања наших богова и божица земаљских, у камену опевао дивоту наших вечних вредности, и белим лепотама наших намера и жеља, руменим чарима наших врелих завета и снова и студени мрамор запленио.

И, да сведемо све, завршимо ово разматрање овом истином : док су све наше књижевности пре 19. века биле локалне и конфесионалне, копије страних: тако, средњовековна је рефлекс црквено-византијске, дубровачка и далматинска зрцало талијанске, босанска и славонска копије католичких, и док нису имале позитивнога утицаја на стварање и развитак нове, дотле је народна поезија, поникавши самосвојно из самога народа као што ниче „хљоб из земље", и одржавајући се у сфери истинске лепоте, у регијонима народнога духа и живота, једина утицала на развиће и своје и на родно и њена је уметничка улога у нашој књижевности једна од најлепших, њено посланство у народном животу једно од најблагословенијих. Певана и за оне који стоје на највишим врховима културе, а на њих се пењу само поједини аристократи духа, само поједини коленовићи ума, и певана и за оне који стоје на подножју њеном где живе најшире масе, народна је песма везала најинтезивнијим и најекстензивнијим социјалним симпатијама све класе народне, и елиту и пук, и, с те стране, она је, поред Његошева *Горског Вијенца*, наша највећа поетска уметност коју смо до сада дали, у поетској нашој градини најгранатија и вечно зелена бора вита, под којом ће боравити уморни борци и витези југословенски, одмарати се и крепити да им се на свежој, зеленој души бора не набере, и лепо одморени и окрепљени, спремати се за даље лепе борбе. У њој су уживали наша оци и мајке наше; у лепотама њиним уживали смо и уживамо ми, и уживаће генерације што ће за нама доћи. И оно што им дуг живот осигурава, то је што им је народ најосновније дао од својега живота, најприсније тонове своје душе у њих унио, обелоданио своје мисли и свој дух објавио. А дух не умире, он живи вечито.

III.

Казавши, у кратко, у чему је културно-социолошко значење гусларскога дела, покушајмо сада говорити о филозофској страни једне косовске песме. Народне песме проматране су у нашој књижевности са различитих својих страна. Али, једна од најважнијих њихових страна, естетска и етичка, филозофска дакле, као да је најмање, или бар није у довољној мери, досад истицана. А филозофска је страна један од најважнијих елемената целокупне вредности гусларских умотворина. Но пре него пређемо на то проматрање, потребно је да се запитамо где лежи важност, сврха и потреба овакога филозофскога разматрања. На ово питање могли бисмо одговорити питањем о важности саме практичне филозофије. А сама напомена о уској вези између практичне филозофије и живота довољна је па да се одмах нађе одговор на горње питање. По необичној интересантности и дубокој озбиљности психолошких проблема што су, каткад, у њима изнесени, и по планинској филозофији о животу, по реткој снази горскога морала што је у њима, понекад, нашао необично дивнога израза и који карактерише дубока љубав за заједин, - по тим прегнантним одликама имају продукти простонародне Музе много разлога да им филозоф пажњу поклони. И у најновије доба, наши научари позивају се на њину моралну садржину која је често бесцених квалитета.

Тако, кад Г. Јован Цвијић хоће да укаже на велике духовне способности Српскохрватског Народа, кад хоће да истакне најпотпунију и највернију експресију најглавнијих особина српскохрватске народне душе : оно дубоко, историјском еволуцијом задобивено и стечено колективно осећање и ону беспримерну исконску општу тежњу за самосталношћу, ту најјачу резултанту нашег унутрашњег организма, онда он упућује на српско-хрватску народну поезију.

И кад Г. Нико Жупанин хоће да докаже да Југославени имају снаге да буду јак чинилац европскога живота уносећи у њега нове начине и друкчије креације, и да су способни источноевропску културу освежити својим ведрим и активним духом, он се позива на „лепотом ненадмашне народне песме, које сведоче о необичним естетичким и етичким способностима својих твораца“.

У вези с тиме, вреди истаћи и васпитну снагу наше народне поезије, снагу која је од вредности неоцењиве. Кад заставник плоднијег југославенског рада и аранђео богатијег југославенског живота, Г. Васа Стајић, хоће новим коленима да да канонску књигу најсрпскије садржине којом би сјајнији, херојскији стил животима својим дали, кад југославенским духовима хоће да пружи основну и сталну душевну храну од најнационалнијих са стојака, да, упијајући ту храну, што лепше и сретније раде око етернизације свога индивидуалног живота, он им с великим разлозима пружа Српску Народну Песму, јер „узвишена осећања, изражена у њој, имају апсолутну етичку вредност; да су та осећања одиста оно што ће човечанству вазда требати, што одржава свежину и даје смисао његову животу; мисаони њен садржај да је тако близу проблемима наших дана, нашој борби за слободу које смо толико жељни, гладни и жедни“. О тој одгојној моћи народне песме и о животној филозофији у њој и о вредности видовданских расположења у националном нашем раду уверена је и Госпођа Исидора Секулићева, и зато и лепо говори она хрватским, словеначким и српским сестрама: „Научи некога да чита и да пише; заволи и растурај једну књигу, ма целог живота једну једиту књигу; разуми и певај и говори једну родољубиву песму, ма целог живота једну једиту песму; научи да је Видовдан исто што и Крсна слава и рођендан твог јединца - и то је доста. Све је то национална филозофија, националан рад, национални живот“.

Ту неискоришћавану вредност васпитну треба народни васпитачи да честито употребљавају. Ту вредност имају и уметничке наше песме, али у рељефном и пластичном приказивању основних и најлепших гестова у животу, оне далеко заостају за народнима.

Као жарке искре што их је из кре-мена српскога човештва и српске душевности извабио тешки буздован судбинске свирепости, садржаји народне песме најзгоднији су да омладину национално одваспитавају и херојски је усавршавају; они су непресушна дојка, пуна небескога пића, да се надмемо оним бесним и неукротљивим националним страстима за истинитијом и богатијом човечношћу и за достојнијим животом; и као мајка Земља што је сину своме џину Антеју кад се, уморан и сустао, ње додиривао давала нову стихијску снагу и опорављење за нове напоре, они су најмоћнији сокови да нас приправљају за јаче полете и још веће успехе, и свеже снаге да нам дају за бујање оних махнитих жеља и процветавање оних царских способности да сами управљамо барком свог националнога живота и националну своју срећу да сами течемо и, напослетку, тако радимо да се код ковања судбине овога света и југославенске руке замах осети и југославенског чекића јек чује. А и кад прођу све беде, кад нестане наших тешких културних несрећа и политичких јада, кад заспали богови у свим горама устану и васкрсну пресвисле виле у свим планинама, те освану румене зоре свих наших еупраксија: индивидуалних, социјалних и политичких, и свих наших културно-националних еуритмија роде се родни дани, - и онда ће књижевност наших барда имати услова да нам духу помаже у приближавању ка боговима својим, и вољу да нам јача и снагу крилати у неуморном пењању да своје звезде дохваћамо. И ако се не буде тада проповедало и практиковало јунаштво бојно и ратно, она ће опет моћи, као што је вазда могла и може, да ствара у нама несавитљиве оне мирнодопске воље за оне бескрвне косовске гестове, за она голема дела мирнодопска што дижу човека до дугих висина, јер свевремска је њене велике и славне проповеди језгра: *употреба сила у служби виших идеја*.

Даље, по естетичким драгоценим и јединственим својим врлинама, заслужују народне песме особиту пажњу људи филозофскога *interieur*-а. Јер, као што гусенице лептира дудара што из прескупих капљица својих жлезда праве своје драге продукте — предуге свилене нити, као они мадагаскарски златни паукови што извлаче из себе жице и плету златне мреже, а да ни сами не знају какве вредности дају, тако су и ови некултурни слепци, ови генијални варвари дали, у понеким случајевима, неслућених и психолошких лепота какве, кроз инстинкт, дају само најсавршенији егземплари уметника, само највећи благословеници богова, и те су ствари таким неодољивим чарима освајања знали прелити каквима у екстази стварања преливају своје божје творевине богодуховности оних славујски и суверенства оних орловски расположених, оних као сунце моћних песника визионара што их рађају Земља и Дух. Н. пр. оне величанствене визије небеских прилика у *Почетку буне против дахија*, па она метемпсихоза ђулова мириса, разливање Омерове душе у ружин и оно претварање косе његове у каранфилов мирис у оној до небеса болној, од чежње рајске сазданој, свом побожношћу каранфила и свом страшћу расцветаних ђула и зумбула задахнутој балади *Смрт Омера и Мериме*, што је најдивнији одсев најлирскијег у сељачкој души, одблесак најтананијег естетичког осећања пучког; то конкретизовање иматеријалних, светих стихија спиритуалних у томе гусларском топлом пледоајеу за права љубави ради младости и милине, за права љубави ради срца и душе. Где је жарко еротичко осећање српски диференцовано и где се сексуална сфера сублимује до најфинијих и најнежнијих тенденација мо-мачке природе, до најпитомијих, најми-лијих гестова, до оних бесмртних гра-ција миришљаве девојачке душе која за-воли љубављу што нигда не умире.

На основу тога, ми никако не можемо прихватити мишљење Г. д-ра Томе Маретића, што га је изнео у предговору своме делу *Наша народна епика*, а гласи: „Што ја народне наше пјесме не проматрам с етичке стране, т. ј. што не гледам, колико је народ у њему показао своје назоре о врлини и злоћи, то је зато, јер држим, да се у том погледу не би могло наћи у нашим јуначким пјесмама ништа, што би било карактеристично за наш народ. Не смијемо бити наивни и романтични те држати, да су Хрвати и Срби бољи и племенитији од других народа, јер наш народ нити је бољи нити је гори, него је у главном онакав, као што су и други народи. Ако се у нашим

народним пјесмама слави и награђује н. пр. вјерност, правичност и друге врлине, то ћемо исто наћи, да и други народи у својим пјесмама осуђују н. пр. издају, насиље и друга зла дјела онако, како осуђује и наш народ."⁵ Из наведенога места видимо да Г. Маретић мисли да је садржина моралне свести у нас у главном онаква каква је и у других народа, дакле, да у нас нема оригиналних начела моралних, па, према томе, није потребно испитивати простонародну епiku с етичке јој стране. Али, проматрање етичке свести наше, колико има свога исказа у народним продуктима, и не тражи се као нешто нарочито, јер ко вели да није онако како каже Г. Маретић. Него друга је ствар у питању.

Кад се упореди наша традиционална поезија с традиционалним поезијама осталих народа, надвисује она све ове обиљем садржаја и многострукошћу мотива, и разноликошћу белих и црних етичких принципа. Лаза Костић био је, поред Г. Фрање Марковића, за својега доба наш највећи помазани витез у естетици уопште и у гусларској напосе. Линкејевим очима, свога ума најфиније и најдраже особине наше душе он је знао опазити, и био је најгенијалнији познавалац најтајнијих, најтананијих емоција наше народне психе. И он је, приказујући Јакшићеву драму *Јелисавета, кнегиња црногорска*, рекао ово: „Нема песника, нема народа у историји света, који би имао међу створовима свога духа тако силовите женске карактере, тако размакнуту скалу женске душевности, као што је има Србин у својој песми. Између Косовке девојке и мајке Јевросиме до мајке „дјетета Јована“, која убија свог јединца сина најгрозовитијим мукама, само да се може рахат љубити са дивским старешином, стоји читав свет женскога срца, и проћи тим светом значи проћи од рајског врхунца, од божјег престола па до најгрубљег пакла тог неизмерног срца. У тим пакленим дубљинама леже најцрњи, ал' и најзгоднији облици за трагичне јуначице."⁶ Откуд у нас та тако размакнута скала женске душевности.

Треба имати на уму да традиционалне поетске уметности, поред свих њихових големих различитости имају и нечега општега и заједничкога, нечега сличнога, нарочито у погледу на мотиве, предмете, и то се тумачи као тековина из древних времена заједничкога живота у прапостојбини, објашњује се доношењем једних мотива из ње, па позајмљивањем. Г. Милан Будисављевић у својој расправи *Илијада у огледалу косовских пјесама* (Школски Вјесник 1903.) упоређивао је Хомерову Илијаду с народним нашим косовским песмама, и ми се запањујемо пред големим сличностима што их он приказује у јединству радње, у експозицији, проемији, у појединим ситуацијама и мотивима, у сталним облицима епске фразеологије. Али, мада се и ово наводи, те сличности не морају бити увек узете него независно постале из простога разлога што сви људи *in ultima analysi* имају једнаке сензације и емоције, јер су сви од једнаке анатомске и физиолошке структуре, само се разликују у ступњу цивилизације и културе; и што је већи тај степен те цивилизације и културе, то су осећања развијенија, компликованија експресије естетичкије, уметничке сврхе више. Као што су сви првобитни органски створови у примитивним сферама живота једнолики, јер су и спољашњи медијуми такви, а истом касније разлике међу њима настају, у доцнијим фазама развитка и начинима живота — тако и све расе, сви људи живе испрва монотоним, једноликим животом, имају иста осећања и рађају једнаке погледе на свет, а тек доцније, у току постепеног слободнијега и неза-виснијега живота и вишега развитка духа, јављају се дубље, унутрашњије потребе и тежње више и разноличније. Па тако стоји ствар и с поезијом. И поезија је стара свуда једнака, тек доцније, кад се поједине расе и поједина племена селе и духовно расту, и поезија њина бива шира и разноврснија, бива народна, век према утицају друкчијих биолошких и социолошких околина, које њине потребе диференцују и реакције

⁵ *Наша народна епика*. Знанствена дјела за опћу наобразбу. На свијет издаје Југослав. академија знаности и умјетности. Књига IV. У Загребу 1909.. стр. II.

⁶ *Матица*. Лист за књижевност и забаву, 1870, стр. 186.

унутрашње модификују. Тако, резултат је нарочите средине живота и нарочитог васпитања и других услова историјских то да је души традиционална поезија наша ближа него традиционалне поезије осталих народа, богатија квалитативношву емоционалних стања, њиним интимнијим нијансама и тоновима диференцованијим. Тој разноликости психичког живота узрок су тако различне физиоетнолошке особине наше расе: „Естетски интересантној, живописној спољашности и физичкој свежини Словена одговара и здрава психа; нијансе у спољашности, етнографско и физијо-етнолошко шаренило, ујемчавају многостраност психичког живота и индивидуалног мишљења и стварања, које с једне стране богати културу а с друге чува да у њој не наступе нивелисања и једностраност”⁷. Даље, као што се интелектуалне и моралне особине појединаца могу развити до различних степена културности, тако се и особине колективних душа у различних народа могу различно развити - слободније или неслободније - већ према социјалним приликама и околини што условљава то развијање, диференцованије или недиференцованије могу се развити, већ према процесима прогреса који прате то диференцовање. Осијанско песништво пуно је страховитих вихора и тмастих облака. Кратки, задихани стил тог песништва са својим смелим оригиналним компарацијама носи карактер магловитог неба каледонскога, има у њему нечега од оних мрких кршева морвенских, нечега од бучних, бурних борејских валова што бију оне суморне, сурове, северне стамене стене, док у нашем стилу има ведрине и јасноће од плавога јужнога неба, под којим се родио Хомер и Филип Вишњић. А што у Српској Народној Песми нарочиту вредност имају принципи етички, то је за то што су оне зачињене драгим соковима пречисте филозофије Голготскога Мученика. У Илијади се бојеви бију ради личне користи, гине се за краљевску моћ, живи се за личну славу. Сећамо се речи Хекторових :

τό δ' ἑρόν κλέος οὐ ποτ' ὀλεῖται.

А моја слава не пропаде нигда.

(Илијада, VII, 91.)

А у нашој се народној епопеји за заједин живи, за потомство; један треба да се одриче личних пролазних пријатности ради виших социјалних сврха, живот лични мора да буде имовина народна, а та је идеја најимпозантније симболизована у Марку Краљевићу, који „за све свадбарину плати”, и који је био херој не једнога тренутка него, као и народ његов, херој целога живота. Чернишевски је, оцењујући 1854. у Москви изашлу Бергову књигу *Песме различних народа*, рекао да наше песме нису мање лепе но грчке, а како је високо мишљење о њима имао Ј. Grimm, види се из његове изјаве: „*Unsere deutsche Volkslieder müssen sich alle davon verkriechen*”.

Дакле, на основу свега тога, ми смо уверења да има разлога знати меру интелектуалне живости, интензивности и боју емоционалности народне, степен моралнога сензибилитета, начин реаговања на појаве субјективнога и објективнога света, структуру народне психе, колико је у гусларским креацијама изражена, и остале особине што индивидуалитет народни одређују, а то све није код свих народа једнако. И, што се те стране тиче, има у нас појава каквих нема у других народа, а које поносом нас испуњавају, има крупних карактеристичних и специфичних особина које треба потенцирати и које, модерно потенциране, слободно могу ући у рој наших оригиналних израза и с успехом поднети и оно мерило које све проматра *sub specie aeternitatis*. И друге су исполинке мајке ретким етичким господством поднеле губитак својих синова као мајка Југовића, и у свој души трептале једном силном националном емоцијом, али која је своје национално осећање на исти начин изказала. У питању је, дакле, естетски изражај моралних емоција, интензи-

⁷ Д-р Нико Жупанић: *Le systeme d'anthropologie historique des peuples du Balkan par* - У Београду 1909.

тет и екстензитет емоција тих, филозофија у нашим интерпретацијама света и живота и поезија у нашим концепцијама о моралним вредностима у гусларској уметности. И што много оправдава испитивање филозофске стране у гусларском делу, то је факат да је у њему дана права овејана стварност, жива, процеђена кроз уметничку душу, кроз естетску свест благокрвне расе гусларске, и живот историјски да је истински дан, преломљен кроз призму народне психе, и претопљен у нови живот који више вреди од онога реалнога, јер у томе новоме животу цео народ вечно живи. Међутим, да се боље разумемо : далеко смо од старинских мишљења да, као наши бескрајно цвркутави, бурно и пијано расположени романтичари, тражимо у народној песми „извор и утоку мудрости, сву етику и естетику, замену религије и упут за савремени живот, алфу и омегу свега знања и уметности" (Јован Скерлић). Али, мислимо да треба истаћи специфичне и маркантне ствари у систему гусларске филозофије, ако је прилика тако рећи, јер се културна вредност једнога народа најбоље види из његовог филозофског разматрања о судбини света и човека. Према томе, кад се ради о темељној вредности Српске Народне Песме, прву реч имају мудрости поетскога естетичара и филозофскога етичара, а онда тек филолошке, историјске, фолклорске воље осталих научара. По томе, погрешан је и назив књиге Г. Маретића, јер филолошке и друге ствари не могу бити еквивалент за поетске и филозофске.

То су ето побуде које нас покрећу да се позабавимо разматрањем филозофске стране у народним песмама, и ови су мотиви тим јаче поткрепљени што су оне заиста верно огледало у коме се огледа народно срце и народна душа, народна воља и народни дух; стара наша слава и величина; греси и мане; страдања и патње; душа земље наше, лепота наших пејзажа (лирски опис околине скадарске). Огледало, велимо, јер народни песници нису имали разлога да сликају људе друкчије него што су у истини били.

И, као што данас историјски антрополог на основу извесних својстава што карактеришу фосиле, остеолошке остатке народа из најдубље таме далеке прошлости, из које не постоје писана врела, и на основу лубања, тих кутија древних психа, може да утврди њихово давно постање, сеобе, анатомске им и друге особине, тако би се, кад би голема каква елементарна несрећа уништила нашу културу, из народних песама могла верно реконституисати слика свих фундаменталних и бизарних контура по којима се индивидуалитет Југославенске Нације разликује од индивидуалитета осталих нација.

IV.

У редовима што следе, узели смо, за сад, у задатак да косовску песму *Смрт мајке Југовића* (Вук II, 47) промотримо с њене филозофске стране. Карактер мајке Југовића покушао је расветлити стари естетичар Јанко Јурковић у својој расправи : *О женских карактерих у народних наших пјесмах* (Рад, 30, стр. 10 и даље), па Г. Стојан Новаковић у својој студији *Српске народне песме о боју на Косову* (Годишњица Николе Чупића II. стр. 163 и даље). Осим њих, још су писали о њој Г. Антоније Хаџић у делу *Српкиња у народу и са светом* (Јавор 1883, стр. 35 и 36) и Г. Јосип Милаковић у радњи *Мајка у нашој народној песми, Грађа за народну педагогију* (Нада 1895, стр. 389 и 390). Последња двојица нису казала ништа ново, него просто препричавају оно што су рекли Ј. Јурковић и Г. С. Новаковић. Али, како у нашем схватању ове песме има момената који до сада нису били опажени, а у њима баш лежи кључ за потпуно разумевање песме, ми ћемо покушати да укажемо на те моменте који заслужују да се нарочито истакну у још већој мери него они што су до сад истицани. Том приликом, разјасниће се сцена руке Дамјанове, сцена која није јасна Г. Павлу Поповићу и коју он додирује у свом *Прегледу Српске Књижевности*, кад место о мајци Југовића завршује овим редовима: „Тек призор мртве руке синовље изазива прве тужне речи материне и њену смрт; да ли зато што тај призор долази после свих осталих и превршује меру жалости, или зато што детаљ утиче каткад јаче и непосредније него целина, није јасно. Ваља приметити да мајка Југовића ни тада не плаче: она пресвисне од ужасног напона бола у њој, и песма тачно и ако ружним изразом црта то кад каже за њу „надула се па се и распаде.“⁸ Психолошком анализом песминога садржаја покушаћемо уклонити ту нејасноћу и познати сву лепоту ове од чуда и бола, од неизрецивог и несхвативог саздане песме. Та нејасноћа долази с једног особитог манира гусларске поетике. Јер, народни певач у композицији која значи распредање и разграњавање замисли, моделисање изабранога материјала, не зна за нијансовање свих карактеристичних психичких појединости, за њихово каузално удруживање и тесно везање, не развија оне суптилитете важних каузално-генетичких душевних појава него обично ради у дебелим потезима, ограничавајући се на симболе (крила лабудова, очи соколове, па она два гаврана као еквиваленат за судбину); зауставља се код онога што видљиво представља његово расположење, и чини, при томе, празнине и скокове, па ствар, на први мах, изгледа често без логичне везе и тешко разумљива.

У тој песми, показао је народни песник своје интелектуалне и емоционалне способности, снагу свога поетског стварања у највећој мери. То је најчудеснија и најпродирнија песма између чудесних и красних оних песама у којима су свом живовшћу израза и дискретном питомошћу тонова опевани утисци после косовске погибије, у овој утисци у једној јакој етократској породици дубокога националнога осећања. То је песма у којој је, на гусларски начин, јединственог поетског израза нашло оно што је најлеше у националној нашој души, најхуманије у нашој човечанствености и најотменије у нашој раси за онај свет што је морална вредност најдрагоценија, најспиритуалније што је у националној нашој специјалности и ради чега је и најдивније и најгордије бити син Југославијин. Јер, то је права песма оне земље у којој се гине више волећи слободу планине и част и понос народа него мајку и љубу и сестру, и у неизрецивој дивоти умире завет предајући. Једна од оних песама којима приступамо с оним религиозним расположењем Христа кад се пењао на Голготу, једна од оних што певају о краљевскоме умирању, о излажењу из тамнице тела, о ослобођивању од ускости на земљи, о победи живота над смрћу, о убијању смрти вољом, радом и стварањем. Голготство мајке Југовића то је видовданство Српског Народа, коме је видовданству Г. Стојан Новаковић дао ово значење: „Косовски бој Срби су материјално изгубили,

⁸ *Преглед Српске Књижевности*, Београд 1909, стр. 107 и 108.

али је у духовном животу српскога народа косовски бој морална победа, силнија, трајнија и роднија него многе праве материјалне победе. Духовни живот тога догађаја алем је камен у духовноме животу народа српског.⁹ И та филозофија видовданског догађаја, филозофија која значи претпостављање небеских вредности земаљским, подвргавање плотских снага духовнима; која значи вредност мушког сагоревања и јуначке смрти ради џиновског васкрсења; вредност индивидуалнога прегора ради потоње боље среће колективне; потребу мучеништва ради зора белих што ће потомству свањивати; лепоту рада, плодност жртве и смисленост страдања ради ружа што ће цвасти позним нараштајима; та видовданска животна филозофија коју представља мисао изражена у светим речима Честитога Цара, који се одрекао царства земаљскога и приволео царству небескоме, јер

*„Земаљско је за малено царство,
А небеско увек и до века” –*

што колорише оно религиозно, оно спиритуално расположење у свих осталих косовских мученика; та косовска нобилна етика сублимне резигнације која трепти вером у потоњу победу правде, у потоњи тријумф светлости, топлоте, добра, а у одступ мрака, студени, зла, и с којом се ништа из осталих песништава народних не може да барабари — нашла је свог нарочитог израза у овој песми о мајци Југовића, у песми плодног пчеловања, снажног орловања и ведрога човековања са смислом, у тој мистичкој трагедији једне жене, којој је сав живот био горда, света служба лепоти највише женске части, небеско-земаљска служба Нацији и Човечанству.

Ступите у непропадљиви, од свих народа подигнути пантеон у коме царује елита најузвишенијих мајака, од којих око сваке лебди надземаљска ауреола нарочитог сјаја, да светошву своје материнске љубави плене душу представницима сваког рода људског, да за рајевитост своје женствености добивају истински трибут највише адмирације и најврелијег ентузијазма од изабраника свију времена, ступите у тај торжествени пантеон, у ту општу славну задужбину, у којој струји чистота најхуманије хуманости, која мирише мирисима најдушевније душевности, погледајте земаљске те богиње свију родова, свију векова, па ћете видети да је мајци Југовића запало једно од најодличнијих места. И осим Јевросиме, бесмртне родитељке Краљевића Марка, за којом једва подскакују Тетида, сребронога владарка подморских краљевина, и Ниоба, охоло царица тебанска, такмачица лепокосе Лете, и Јеврејка Леја, и Римљанка Волтурнија, и она Спартанка, - осим Јевросиме, те пребеле и премилостиве израјанке, те овапловености идеала апсолутног материнства, нема међу свим женским фигурама, што се извише из душе наших аеда, нема, можда, ни једне, која би достојанственија била, ни једне која би чинила већу част моралној лепоти српских мајака што су, у оним дивљења достојним и по енергију у трпљењу карактеристичним вековима, рађале и одгајале херојске нараштаје „за пјесну створене”, нема, велим, ни једне која би грандиознија, импозантнија била него фигура мајке Југовића, карактер те благословене Доне што је донела девет Југовића, те великонамернице, те великосветице и великомученице једне заветне мисли ради дела једног бескрајно светог и безмерног божанственог. Фигура дана у овој генијалној и дубокој српскохрватској песми, запојеној вечито свежим чаром онога што трајно душу људску покреће: непоколебљивом, неодрљивом љубави према животу, животодавној љубави према Роду и Небеској Постојбини.

Основни утисак што га даје ова песма, то је осећање нечега прометејски тужног и болног; има нечег што подсећа на једну дивну слику Гуау-ову, на птицу коју је у високом лету стрела

⁹ *Духовни живот*. Годишњица Николе Чупића књ. IV.

погодила, и која зрак испуњава својим болним криком, умире и још лебди у висинама; има нечега што нас гони у метафизичке рефлексije о мистерију живота и смрти.

Песма опева чудо једно: судбину једне силно синергичне задружне куће и једне мајке, снажног стожера куће те. И велико је то чудо коме се не можемо дочудити, необично херојско дело кад југословенски ђед зазива милога Бога да му помогне, као оно грчки гуслар што се на почетку певања обраћа молбом богињи Музи, и казује о чему ће да пева:

Мили Боже, чуда великога!

Тај стих, тај запевак, заиста, није само почетак стереотипни који често долази у јуначким песмама, него запевак сличан хомеровском запевку који је у тесном савезу са садржајем песме.

Песник је хтео да у целој скали болова прикаже необичну јакост материнскога срца, надчовечну борбу, сукоб између жене и мајке с једне и осећања дужности према Роду и Отаџбини с друге стране. Изнесен је проблем: однос индивидуалног према социјалном, основни проблем филозофије живота: однос земље и неба у човеку. Сукобљава се основно животно начело Гуау-ово: љубав према ближњему, и Nietzsche-ово основно животно начело: љубав према најдаљему. И схватањем тога питања, попео се гуслар на оне сфере узвишености које постижу велики песници равних и неравних бораба против маљева кивне судбине, против равнодушности јаве и свирепости природе, песници као Есхил у *Окованом Прометеју*, песник Библије, Шекспир у *Хамлету*, Бајрон у *Кајину*, Његош у *Горском Вијенцу*.

Да прочитамо сада саму песму, да зађемо, по том, у њене психолошке мо-менте, и психолошку анализу да изведемо и упознамо њене лепоте.

*Мили Боже, чуда великога!
Кад се слеже на Косово војска,
У тој војсци девет Југовића
И десети стар Јуже Богдане;
Бога моли Југовића мајка,
Да јој Бог да очи соколове
И бијела крила лабудова,
Да одлети над Косово равно,
И да види девет Југовића
И десетог стар-Југа Богдана.
Што молила Бога домолила:
Бог јој дао очи соколове
И бијела крила лабудова,
Она лети над Косово равно,
Мртви нађе девет Југовића
И десетог стар-Југа Богдана,
И више њи девет бојни копља,
На копљима девет соколова,
Око копља девет добри коња,
А поред њи девет љути лава.
Тад' завришта девет добри коња.
И залаја девет љути лава,
А закликта девет соколова;
И ту мајка тврда срца била,*

*Да од срца сузе не пустила,
Већ узима девет добри коња,
И узима девет љути лава,
И узима девет соколова,
Пак се врати двору бијеломе.
Далеко је снае угледале,
Мало ближе пред њу ишетале,
Закукало девет удовица,
Заплакало девет сиротица,
Завриштало девет добри коња,
Залајало девет љути лава,
Закликтало девет соколова;
И ту мајка тврда срца била,
Да од срца сузе не пустила.
Кад је било ноћи у по ноћи,
Ал' завришта Дамјанов зеленко;
Пита мајка Дамјанове љубе:
„Снао моја, љубо Дамјанова!
Што нам вришти Дамјанов зеленко
Ал' је гладан шенице бјелице,
Али жедан воде са Звечана?"
Проговара љуба Дамјанова:
„Свекрвице, мајко Дамјанова:
Нит' је гладан шенице бјелице,*

*Нити жедан воде са Звечана,
Већ је њега Дамјан научио
До по ноћи ситну зоб зобати
Од по ноћи на друм путовати,
Пак он жали свога господара
Што га није на себи донијо."
И ту мајка тврда срца била,
Да од срца сузе не пустила.
Кад у јутру данак освануо,
Али лете два врана гаврана,
Крвава им крила до рамена,
На кљунове бијела пјена тргла;
Они носе руку од јунака
И на руци бурма позлаћена,
Бацају је у криоце мајци;
Узе руку Југовића мајка,
Окретала, превртала с њоме,
Па дозивље љубу Дамјанову:
„Снао моја, љубо Дамјанова!*

*Би л' познала, чија ј' ово рука?"
Проговара љуба Дамјанова:
„Свекрвице, мајко Дамјанова!
Ово ј' рука нашега Дамјана,
Јера бурму ја познајем, мајко,
Бурма са мном на вјенчању била."
Узе мајка руку Дамјанову,
Окретала, превртала с њоме,
Па је руци тијо бесједила:
„Моја руко, зелена јабуко!
Гдје си расла, гдје л' си устргнута!
А расла си на криоцу моме,
Устргнута на Косову равном!"
Надула се Југовића мајка,
Надула се па се и распаде
За својије девет Југовића
И десетим стар-Југом Богданом.*

У ставу који је пун светитељске величанствености, пун отменог поноса моралног, отимајући се ауторитету црне стварности, борени се против зле воље свирепог суверенитета судбине, мајка не ће да плаче, савлађује и заташкава свој тешки бол за све девет изгубљених синова и десетога старога господара свог. Као благородни витезови бораху се за слободу рода и одбрану отаџбине са осталом војском Цара Мученика, правећи потоке од проклете крви халапљивих Агарјана, што се попут градоносне олује свирепо спустише преко срушене Византије да заклоне сунце самосталности српске; бораху се у витешким ставовима док се, напоскон, и сами у те потоке не свалише. Тако их васпитала, и на Косово их отпратила с благословом, с вером у потребу голему борбе њихне па и смрти. Онима што су им живот дали славно се одужили још славније задуживши потомство. То је мајци утеха, то најбољи мелем на љуту јој рану. И под топлотом те мисли узима коње, лавове и соколове, па се враћа двору беломе.

И кад стиже кући, дочека је деветеро удовица и плач деветеро сирочади, деветеро нејаке унучади. И она зар да плаче? Зар она да плаче па да још више, у тој преболној и судбоносној атмосфери, омалодуши те удовице које треба да су жене више сада него икада пре? Треба неговати сад и однеговати унучад, то непроцвало цвеће за цватење и листање лепше будућности. На узбурканоме мору, за душепотресних олуја, крај непрегоривих губитака с којих су до очајно тешког положаја дошле лађе породичних живота, бродови самосталности народне и среће, то је компас, то звезда поларница. И то је оно што јој даје активне снаге и моћи да загосподари мучном ситуацијом у коју је врже тајанствена сила Судбине. Једне су наде пале на Косову, а ово су друге, веће. И осећање потребе васпитаности узданица тих, непресушење тог врела нових јачих снага, то је појачало њену моћ над животом чију вредност нигда није тако осећала као сад.¹⁰

¹⁰ И у псеудогусларској песми *Погибија Југовића* из књиге Мартић-Јукаћеве, у песми која иначе нема сувише естетских претензија и која својом поетском вредношћу није ни до колена Вуковој, мајка овако удовице соколи:

„Не лудујте, моје невјестице!
Богу хвала на његову дару,
Па их млада ни родила нијесам,

Треба да потоњи нараштаји знају како су им стари гинули за части самосталност народну. А треба да знају и грехе предака с којих очеви њини страдаше, па да пред ситне мрњавчевићевске интересе постављају високе интересе свесаздатељке Нације. Мајка Српкиња, племенита неимарка народне будућности, већа је од мајке родитељке. И колико је душевна борба њен болни мук толико је и благослов и акција, смишљена и енергична, израз силне воље за радом, за сокољењем. Попуштање и плач значи неопростив грех за савест њену национално васпитачку, срамотан и кукавички пад, тријумф Слабости, Неодлучности. Својим актом храбрости, тешком латентификацијом бола хоће да снаге да и херојства да улије у обудовеле снахе. Само тако неће клонати циркулација у организму задруге и само тако ће се одржати ведрина духа у њој. Воља за рад, племена и дубока вера у потребу рада за срећу оних који остају иза погинулих јој синова и који ће још доћи и окренути ток историје дижући срушено царство, покајавајући кости предачке, - очеличили су јој срце. Сва њена етика збила се у рад за срећу потоњих колена, а то је најлепша, златна сврха живота. У њиховој срећи не види само наставак, продужење свога живота, него и овековечење предака, оних који јесу и којих још нема.

И кад зеленко Дамјанов зарже, мајка мисли на тимарење. Као цвет онај што се у мрачној ноћи окреће према небу где ће се родити јарко јутарње сунце, она се, у језивој ноћи, у мрачној тишини коју прекида очајни врисак вернога коња, обраћа свеизлечној богињи која се зове Акција. Акција је свелек јој, последња реч живота у тим црним тренуцима, у раду јој лежи тајна свих спасења, свих успеха. Далеко јој је од увиђања да је вриштање Дамјанова коња бол жестоки једне животиње која се научила на господара свог, и која жали за њим као чељаде. То материно сналажење себе, осећање потребе бити непоколебив и не давати срцу на вољу, постаје у ње ствар некога новог несавладљивог инстинкта, ствар једне благородне страсти максималне јакости која свест њену чини затвореном за све болне представе које могу да шкоде. Она заборавља своју индивидуалну егзистенцију, почиње замирати у њој осећање властитог субјективитета, огањ индивидуалног осећања као да се утрнуо под интензивним осећањем величине објективних сврха, под свешћу о преласку у једно царство виших позива: тако је свом великом душом што је има утонула у религију социјално етичких дужности, свим животом који има уронила у религију активитета једног животодавца. Уз уверење о вредности живота уопште, о големој потреби баш њена живота напосе сада, као да се развио у ње неки нови орган, неко ново чуло за схватање ситуације, за реакцију на свануле исполинске моралне сукобе. И у томе лудоме расипању себе, махнитоме жртвовању себе у службу вишим вредностима изнад рођених снага, лежи величина хероизма индивидуалитета материног, али и трагика тог пасивног хероизма који у својој пасивности хоће да буде активан. То даје хероизму томе карактер хероизма највећег стила.

Али, кад јој у крило пане рука синовља, настаје у души њеној преокрет, и нагла перипетија температуре њенога душевнога стања узрокује катастрофу. Гаврани доносе Дамјанову руку и

Да ми леже на меку душеку,
Већ да бране земљу од душмана,
Не плачите, моје кћерце драге,
Ак' и јесу одлетјели ждрали,
Остали су птићи ждраловићи;
Хранит ћемо птиће ждраловиће,
Наше племе погинути не ће,
Наши двори остат пусти не ће.“

Да ова Мартић-Јукићева потрагушка песма пати од литерарног спартанизма, извештаченог јапанизма мишљења су и Лаза Костић, Стојан Новаковић, Elodie Lawton и други. Што се неки наши западни писци (Павић, Дрекслер) за овом песмом заносе, изгледа нам то као оно благо што се троши на лажне дијаманте.

прекидају материно излагање из сфере индивидуализма. И рука изазива у њеној души једну живу резонанцу, пречемерну и преболну, рука разбија окове што су индивидуално сапињали и то даје маха свој ерупцији свих заспалих енергија најдубљих инстиката материнства, свој експанзији ослобођених струја елементарних, примарних афеката материнске љубави. Јер то није само она рука што се неуморно и радосно борила за крст часни и слободу златну, него је то и она рука што је у топлом крилу мајчиному расла и драгу мајку благодарно грлила и миловала. Ту она тежња за бесконачним утоњавањем у каузалност социјалног малакше, и јакост до сад непоколебљиве воље и несломивог срца у мајке Српкиње пада. И мајка, пре сва организована од живог актуелног осећања, од воље силне као правда и дубоке као разлог човечанства, сва од савесности социјалне, или да, место филозофског, употребимо поетски говор, сва од елана једног неодољивог, више него херојског, од елана горе да се звезда убере, од гесте сва титанске, више него прометејске огњеносне - клоне сада као росно цвеће под мразом студеним. И до сад горда као гранитна пирамида, непобедна као тајанствена каква градина, сад се осећа срушена, обурвана: у крилу јој кост од кости, крв од крви њене; и душу јој прелије тешки талас бола непремучнога; па и онако већ пренапете жице њеног срца забрује тужном, претужном аријом срцекидног бола за погинулом срећом, аријом неизјадних јада због изгубљеног смисла: та драга рука, још нежаљена, дошла с нежаљеног, несахрањеног тела; пуца јој пред очима минуло стреће да је била мајка моћних деветоро Југовића и љуба хероја Југа Богдана, којих више у животу нема, који на разбојишту леже несахрањени, неоплакани. И увиђа један непреплов, непрелазност бездана једног страшног, сазнаје недоборивост своје борбе. И на кулминацији страдања, на зениту бола кад је заболи у све атоме што нема више оних у које би прелила сву ту гранулу љубав, кад нема оних које би огрејала гранулим, васкрслим сунцима бескрајних милости — налази одушка, избављености неке од свих тих непреплова, бездана, недобора, налази спасења неког у бесеђењу тихом са дна душе, у бесеђењу последњих тренутака када срце пуца:

„Моја руко, зелена јабуко!
Гдје си расла, гдје л' си устргнута!
А расла си на криоцу моме,
Устргнута на Косову равном!"

Esse mater!

Индивидуално осећање, пробуђено донеском руке Дамјанове, венчаним прстеном на руци (како вешто одабран символ да изазове најзлатније успомене, најлепше представе о најдражим часовима и најинтимнијим радостима из прошлости!) потисне социјално, и пребол поразно делује на и онако физиолошки изнемогли материн организам, па песник тачним и ако непоетским изразом каже: надула се па се и распаде.

Како је кратко, па ипак својом јакошћу израза, како је просто, па опет никад неизречном лепотом, свом енергијом класичне пластике изречен у матерним последњим речима, у овој голој, високо лирској, чемерној, прекрасној апострофи, изречен сав индивидуални роман или, боље, сва индивидуална биографија сретне родиле, племените мајке и, на послетку, сва трагика високонамерне удовице!

Осим тога, ту се дира у вечну сфингу, у вечно питање човеково: питање судбине света и људскога живота. У којој је колективној поетској уметности на такав начин и тако дивном симболиком приказана најтрагичнија ствар: умирање светова, цветање и већење земаља и звезда, њихово утоњавање и ишчезавање у трептећим безданима свемирских океана, и последња судбина прометејских, икарских и марковских човечанстава што их оне рађају и што их, на крају

свега, поред свих пурпура њихових бескрајних чежња, чека, као руку Дамјанову крило материно, вечни мир и покој у крилу Свемајке Земље.

С друге стране проматрано, решава се то питање *мелиористички*. Поглед на живот и смрт, конкретисан мајком Југовића, то је поглед *мелиористички*. *Мелиоризам*, то је оно чиме се карактерише фундаментална, примарна тежња филозофије живота у народној нашој песми. Живот, то је рад, то је цветање, то је сунцовање: не живети само да се живи, него живот сматрати као средство за неку вишу сврху; животну енергију треба са смислом утрошити; па онда, кад се примакне време полагања у оне крајеве где асфодели цвату, растанак са земним животом неће бити везан за осећање болова, јер неће бити сличан јаловом свршетку смокве која се сече што плода не доноси, него ће благо нестајати у пријатном горењу као сунце кад за гору запада у преливању сјајних боја; као животворно сунце, што је преко дана облагородило мирисаво цвеће, равна поља, високе горе, сребропене реке, широка мора, божанствене зракове, недокучива безмерја. Мајка Југовића умире земним животом да, с Југом Богданом и синовима, у ставу Богородице вечито престољује у души народној, и, као принцип снаге и живота, као принцип морала, да буде побуда, мотор прегнућа, да буде врело за духовну окрепу, и калем за оплемењивање и појачавање слабих душа.

Филозофија Косова - то је филозофија феникс-птице, филозофија Голготе, подигнута од опште вредности до народне специфичне. Даље, филозофија високо културна, етика ведрa, несебична, пунолетна; исто толико национална колико човечанска; етнолошка, али са свим потребним условима, са етикетом да залази у свечовечанску, да једном новом, свежом бојом обогати палету светске душе. Јер, народно наше искуство показује од колике је вредности мучеништво и бол у моделисању нашег националног живота, а то је такве ноте да може бити врлина и у дизању линије свеживота, врлина у стилизовању светске, екуменске душе, снага у економији духована свега културнога света.

Привредникова књиџара и штампарија у Загребу